

CARLOS LOPES

*Àfrica en trànsit: diversitat, dilemes i futurs**

La prolongació de la guerra fa que l'entorn estratègic dels països africans siga cada vegada més difícil. Cal tenir en compte els «escenaris extrems, però plausibles». El rellotge mai no ha estat tan a prop de la mitjanit, una metàfora per als científics.

En la Conferència de Múnic sobre Seguretat de febrer de 2023, la pau no estava a l'agenda. En l'aniversari de la invasió russa, el tema de la conferència ha estat com ajudar Ucraïna a guanyar la guerra reforçant la narrativa de Moscou: Rússia a Ucraïna està en guerra contra els Estats Units, l'Occident i l'OTAN.

El llançament de la iniciativa del Pla Global de Seguretat i Pau per a la guerra a Ucraïna intenta projectar la veu de Pequín com una potència responsable interessada en un nou ordre mundial, al mateix temps que explota les contradiccions entre els països occidentals.

Sociòleg i economista, Carlos Lopes va néixer a Guinea Bissau i és doctor en Història per la Universitat de París I, Panthéon-Sorbonne. Va ser professor a diverses universitats (Oxford, Coïmbra, Lisboa, Ciutat de Mèxic, Zúric, Uppsala, São Paulo, Rio de Janeiro) i, actualment, és professor honorari a la University of Cape Town (Sud-àfrica), professor visitant a Sciences Po-Paris (França), Associate Fellow a Chatham House (Regne Unit), Senior Visiting Fellow a l'Overseas Development Institute (Regne Unit) i International Science Council Foundation Fellow. Carlos Lopes va escriure i coordinar dotzenes de llibres, que van ser traduïts a diverses llengües, i va ocupar diferents càrrecs polítics de rellevància internacional. Entre aquests, podem destacar el de secretari general adjunt de l'Organització de les Nacions Unides durant el mandat de Kofi Annan. En aquest moment és l'alt representant de la Unió Africana

* Aquest article recull la conferència que Carlos Lopes va pronunciar el 17 de març de 2023, a la Facultat de Traducció i d'Interpretació de la UAB. La conferència va ser organitzada per la Càtedra José Saramago i per la Facultat de Traducció i d'Interpretació de la UAB, la trobada va ser moderada per Nazir Ahmed Can. Més informació sobre Carlos Lopes: <<https://www.africacheetah.run/biography/>>

Per què tot això és important?

Una gran part del món va experimentar una forta recuperació econòmica el 2021 després de la caiguda soferta l'any anterior a causa de la pandèmia de la Covid-19. En canvi, l'any 2022 va tornar a estar marcat per grans pertorbacions.

A partir de febrer de 2022, la guerra a Ucraïna i les sancions occidentals que la van seguir ràpidament van tenir diversos efectes —econòmics, logístics, polítics— en el context internacional. Es tracta, en particular, d'una ràpida i enèrgica pujada del preu del petroli i del gas, del fort augment del cost d'altres materials essencials —productes agrícoles, fertilitzants, etc.—, de les dificultats per a l'abastament d'aquests productes en determinats països i de la necessitat de reconstruir molts circuits comercials.

És cert que alguns preus han retrocedit des dels seus màxims durant l'any. No obstant això, la continuació d'aquesta guerra al llarg del 2022 i les reaccions adoptades per ambdues parts van amenaçar molts països amb una crisi energètica a final de 2022.

També van requerir ajustos sovint difícils per a transformar de manera profunda i duradora l'estructura, els fluxos i els costos de la «barreja energètica».

La generalització sectorial i geogràfica d'aquesta baixada de preus ha portat la inflació a nivells que no es veien des de fa molt de temps. La magnitud i l'absència de visibilitat sobre la durada d'aquest fenomen ha dut els principals bancs centrals a abandonar progressivament la seua política de tipus d'interès baixos i de suport a la liquiditat bancària, el que ha provocat un segon trauma econòmic.

La combinació d'aquesta irresistible pujada de preus i del desig prioritari dels bancs centrals dels països més poderosos de recuperar-la ha obscurit les perspectives de creixement econòmic mundial a curt termini. Els mercats borsaris han estat els primers a patir aquest moviment, tant per a la renda fixa, com a conseqüència directa de l'augment dels tipus d'interès, com per a la renda variable, com a conseqüència de les creixents incerteses sobre el futur i l'esgotament del finançament a un cost insignificant, especialment per als sectors de noves tecnologies.

Les previsions d'evolució del producte interior brut (PIB) per a l'últim any s'han rebaixat, i fins i tot de tant en tant han arribat a ser negatives.

Àfrica s'ha vist atrapada en els diversos moviments d'aquest període erràtic: de manera positiva per als països que exporten petroli i altres productes bàsics a preus en augment; de manera negativa per als altres, més nombrosos, que pateixen l'increment dels seus preus d'importació, l'impacte freqüent d'una forta dependència dels productes russos o ucraïnesos i l'extensió de la inflació a la majoria dels sectors.

Les subvencions públiques per a determinats productes o activitats han variat en funció dels mitjans financers dels estats i de la seua capacitat per a mobilitzar fons específics de donants internacionals, que estan molt centrats a Ucraïna. Les zones CFA, sovint protegides de forts augments de preus, es van veure aquest vegada penalitzades per la important caiguda del valor relatiu de l'euro.

Realment estem en un moment decisiu. La crisi del 2008-2009 va posar de manifest les dificultats de la governança econòmica mundial per a fer front a les innovacions d'inversió de capital, a causa de la debilitat dels òrgans reguladors. La resposta del Banc de Pagaments Internacionals, a través de la denominada normativa Basilea III, ha estat dirigida als bancs centrals per a identificar innovacions financeres inacceptables i abordar els riscos que enfronta el sistema bancari internacional. Basilea III ha tingut grans impactes negatius no desitjats per a Àfrica, ja que ha establert salvaguardes que són molt difícils de complir pels bancs internacionals en relació amb les seues operacions africanes.

Les càrregues associades amb els nous requisits de diligència deguda han estat tan exigents que molts bancs internacionals no han pogut mantenir estructures tan complexes per als nivells de negoci que tenen al continent. Molts han començat a retirar-se, donades les costoses proves d'estrès que han de completar en el cas de les operacions africanes. Així, els nivells d'accés al capital han caigut encara més i els costos de capital han augmentat, un fet que ha creat dificultats immenses.

Sempre es presenta els països africans com si tinguessin accés a préstecs especials en condicions concessionàries, però quan s'observen els detalls d'aquestes afirmacions, l'escala dels desemborsaments de les institucions financeres internacionals no es correspon amb el creixement del PIB d'Àfrica i les seues necessitats actuals. Amb la crisi financera del 2008-2009, Àfrica va acabar sent l'última afectada per la crisi i la primera a recuperar-se, situació que feia palesa la resiliència del continent en aquell moment.

Tanmateix, per al 2010-2011, les repercussions posteriors de la crisi del 2008-2009 van provocar una caiguda de la demanda d'exportacions de matèries primeres d'Àfrica i van començar a exposar debilitats reals en les perspectives econòmiques d'Àfrica. Molts països africans es van veure obligats a demanar capital en condicions més dures, amb préstecs sobirans a altes taxes d'interès, del 7 % o més, un fet que feia que es corregués el risc d'esborrar els precaris guanys macroeconòmics de la dècada anterior.

Quan va arribar la pandèmia, el marge de maniobra i espai fiscal es va estirar al límit.

Hi ha una narrativa comuna que proclama que els països africans van rebre molta ajuda durant la crisi de la COVID, amb un esperit de solidaritat. Però en realitat, els africans tenen menys que ningú.

Quan l'FMI va aprovar el suport per a la COVID d'aproximadament un trilió de dòlars, només es van preveure uns 23.000 milions de dòlars per a Àfrica, i fins i tot aquest desemborsament encara no s'ha fet.

Durant la pandèmia, als països africans els va anar bé en termes d'introduir noves formes de protecció social, però van haver de retallar altres partides del pressupost. La inversió va patir de manera significativa i hi va haver una desacceleració de l'economia. Àfrica no va patir tant com altres regions des del punt de vista mèdic i, tot i que el creixement econòmic es va revertir, la majoria va escapar d'una recessió que sí que es va notar en altres regions. Amb aquesta segona gran crisi, han donat mostres de resiliència sense gaire ajuda externa.

Però després ha vingut la invasió russa d'Ucraïna. Ha estat una crisi més!

No es pot ser resistent tot el temps. La guerra ha estat particularment difícil, no tant per les dimensions inflacionàries sinó per les dificultats per a accedir als aliments i al finançament. Durant la pandèmia hi hagué interrupcions a gran escala en la cadena de subministrament, que s'han accentuat encara més a causa d'aquest conflicte. El fet que Àfrica es trobe al final de les cadenes logístiques de subministrament significa que el cost dels productes bàsics per als africans té tant a veure amb la logística de la cadena de subministrament com amb el cost dels béns mateixos.

El cost dels contenidors d'enviament s'ha disparat, multiplicant-se per vuit, deu i, en alguns casos, quinze vegades. Pel que fa als aliments, quan tothom els vol, es presenta el mateix problema que durant la pandèmia. Llavors, Àfrica era a la cua per a les vacunes, i ara Àfrica ha de pagar molt més per accedir als aliments. Així que aquesta crisi en particular ha afectat Àfrica més que les dues anteriors.

Aquesta crisi ha mostrat els límits de la resiliència d'Àfrica.

Abans podíem navegar més o menys, però ara podem veure la vulnerabilitat d'Àfrica dins del sistema de comerç global. També hi ha grans tensions entre la seguretat energètica i l'accés a l'energia a Àfrica, ja que no en tenim prou i necessitem més energia.

Tanmateix, altres parts del món tenen la seguretat energètica com a principal preocupació. Si es dona prioritat a la seguretat energètica, es busquen en el veïnat subministraments addicionals. Europa ha estat la més afectada pel conflicte d'Ucraïna, per la qual cosa han anat a buscar gas d'Àfrica.

Aquesta demanda desplaça a Àfrica, llavors, les prioritats energètiques de l'accés a la seguretat, de centrar-se en les necessitats internes a privilegiar les exportacions.

Una vegada més, estem perseguint una altra onada de dependència dels productes bàsics, amb Àfrica exportant gas, hidrogen verd i minerals estratègics per a permetre que altres prosperen, en comptes d'utilitzar aquests recursos per a transformar l'economia del continent. Correm el risc d'enfonsar-nos encara més en la trampa colonial de la dependència dels productes bàsics com a resultat d'aquesta última crisi.

En aquest context global bastant hostil, tots els actors han mobilitzat els seus mitjans de resposta, de vegades ajudats pel destí. La temuda escassetat d'energia s'ha evitat així a Europa amb l'ajuda d'un hivern especialment temperat. La necessitat ha obligat moltes empreses a adaptar amb èxit els seus processos productius per a estalviar energia, millorar la productivitat i avançar en transformacions respectuoses amb el medi ambient.

L'auge de les energies renovables ha assolit rècords inesperats mentre s'han posat en marxa nous circuits de subministrament de gas. Les llars de tot el món han demostrat el seu sentit de la responsabilitat i la seua capacitat per a protegir el poder adquisitiu: com ocorre sovint, el període ha estat marcat per un canvi en els hàbits de consum, però també per un augment substancial dels estalvis de protecció, encoratjats pels augments de tipus d'interès.

A Europa, i especialment a França, els governs han obert en gran mesura el flux de subvencions destinades a reduir l'impacte de l'explosió de determinats costos, especialment els relacionats amb l'energia. Als Estats Units, el govern federal va iniciar l'agost de 2022 un ampli programa de suport a les empreses, la Llei de reducció de la inflació, per a donar suport als sectors essencials per al present i el futur (vehicles elèctrics, medicaments, etc.).

Aquesta combativitat total s'ha dut a terme moltes vegades ignorant de manera pragmàtica dogmes econòmics i polítics fins ara ultradominants: per a grans mals, remeis fins ara impensables! Tot això de manera contrària a les polítiques recomanades als africans, mitjançant la introducció de noves formes hostils de proteccionisme comercial.

Així, la gran preocupació de la lluita contra l'escalfament global s'ha acomodat, fins i tot a Europa, a la reactivació de les mines de carbó i les centrals elèctriques; els estats europeus refractaris al gas d'esquist s'han vist obligats a comprar-lo als Estats Units i als països africans; l'oposició de la Comissió Europea a les subvencions dels estats membres a les seues empreses nacionals s'ha atenuat en gran mesura, mentre que les limitacions «recomanades» sobre els dèficits pressupostaris i el deute extern s'han mantingut gairebé inaudibles des de la Covid-19.

Un cop més, aquestes són regles que van en contra del corrent del remol als africans, i mostren un nivell d'ajust que pot considerar-se pragmàtic, però percebut com a cínic.

Observem a Àfrica una ambivalència d'esperances i preocupacions. És cert que la inflació s'ha alentit com en altres llocs, però els preus es mantenen a nivells elevats per a molts productes —combustibles, aliments, etc.—. Moltes monedes s'han «desenroscat» bruscament —per exemple, a Ghana, Angola, Etiòpia i Nigèria—, el que també explica aquests preus altíssims i pertorba el funcionament de les economies afectades, com la capacitat dels països afectats per a complir els seus compromisos exteriors —Ghana es troba així en «*default* parcial» i Zàmbia ja ho ha fet.

Les tensions de tresoreria en les finances públiques i l'escassetat de finançament extern, agreujades de tant en tant per problemes polítics i de seguretat, dificulten la realització d'inversions que, tanmateix, són imprescindibles. El Banc Mundial pronostica un probable empitjorament de la pobresa el 2023. Davant d'això, el Fons Monetari Internacional (FMI) anuncia un possible increment del PIB subsaharià del +3,7 % el 2023, lleugerament superior al de 2022 i superior a la mitjana mundial.

En línia amb les disparitats en el desenvolupament entre països, aquest creixement continuaria desigualment distribuït: decreixent i per sota de la mitjana a Sud-àfrica i Nigèria, les dues potències del continent; més alt, en canvi, a l'Àfrica occidental francòfona, com en els últims deu anys.

Els efectes combinats de la guerra comercial entre els Estats Units i la Xina, imposada unilateralment pel president dels Estats Units, Donald Trump, mentre el món encara patia les persistents conseqüències de la crisi financera *subprime* de 2008-2009, van tenir un fort impacte en els països africans. Les principals exportacions del continent són les matèries primeres. Quan la demanda es desaccelera, el comerç produeix menys recursos per a les economies que depenen d'aquestes entrades més que de cap altra entrada de capital extern, incloses les inversions, les remeses o l'ajuda al desenvolupament.

Atès que la majoria dels països africans tenen el marc macroeconòmic centrat a complir les obligacions externes en comptes de les reformes internes i la demanda social, qualsevol turbulència en les fonts d'ingressos externs gairebé no es compensa amb l'espai fiscal induït en l'àmbit nacional.

Els països africans han vist augmentar el servei del seu deute denominat en moneda estrangera a causa de la depreciació de les seues monedes. El seu espai fiscal estès s'ha esgotat en respostes urgents a la pandèmia. Els bloqueigs han paralitzat les economies i la demanda externa de matèries primeres s'ha evaporat.

S'han fet moltes promeses de suport per part dels socis africans per a fer front a les commocions de la pandèmia. En la pràctica, no s'ha proporcionat una liquiditat addicional i, en alguns casos, fins i tot s'han produït reduccions dràstiques. Tot i així, el perfil del deute ha continuat debilitant-se. El deute sobirà, que s'aproxima

al 60 % del PIB, la mitjana africana, pot semblar sostenible. Tanmateix, donada l'excessiva càrrega fiscal, 19 dels 35 països de baixos ingressos de la regió estan actualment sobreendeutats o en un alt risc de sobreendeutament.

El deute del continent, de 644.900 milions de dòlars amb els creditors externs a final de 2021, representa el 24,1 % del seu PIB combinat. El servei del deute estimat per a 2022 seria de 72.000 milions de dòlars. A aquestes xifres cal sumar-hi el creixent deute públic intern. Complir aquestes obligacions serà difícil per a les economies més vulnerables. Ja no tenen el mateix accés al crèdit i les condicions per a obtenir una reestructuració resulten inviables.

Segons l'UNCTAD, «si un país incompleix, els termes de la reestructuració del deute generalment els estableixen grups de creditors que competeixen pels millors termes, en comptes de donar prioritat a les preocupacions econòmiques i de desenvolupament, o a la sostenibilitat dels pagaments».

Somàlia, Angola, el Gabon, Moçambic, el Congo, Ghana, el Senegal i Tunísia es troben tots a la llista dels vint principals països del món que gasten la major part dels seus recursos públics a pagar el seu deute. Somàlia encapçala la llista, amb un impressionant 96,8 %. ¿Com pot un país que està experimentant una de les sequeres més devastadores dels últims quatre anys, tractant encara de reparar les seues quatre dècades de guerres i conflictes, triar entre pagar el seu deute i altres demandes legítimes?

Les crides per a l'alleujament del deute són cada vegada més fortes. Tot i això, més rondes d'ajornament del servei del deute o fins i tot l'eliminació del deute als països més vulnerables no funcionaran.

Davant els imperatius de l'acció climàtica, es necessita una solució més sistèmica per a evitar que els països pobres siguin els més afectats per *shocks* externs que no tenen res a veure amb la seua gestió macroeconòmica i que n'afecten greument l'accés a la liquiditat.

El món no pot ignorar que aquests problemes són globals. Més de cent països han vist augmentar el seu servei de deute en els últims dos anys. Només aquest any, els països en desenvolupament ja han gastat més de 379.000 milions de dòlars en reserves per a defensar les seues monedes. Això és més del que han rebut de diversos mecanismes de suport, com els drets especials de gir de l'FMI.

Sense efectiu, pagant taxes d'interès més altes i tenint la menor quantitat d'espai fiscal, és segur que Àfrica s'enfrontarà a múltiples crisis socials i conflictes polítics que acceleraran la inestabilitat i aplanaran el camí perquè populistes, radicals i terroristes hi tinguin una bona temporada. ☹